

Gercenův myšlenkový pochod je tu pro poznání jeho filosofie velmi poučný. Gercen klade především velký důraz na maximální racionálnost a objektivnost vědy a vědecké filosofie. Zároveň však ukazuje, že takto chápaná věda nemůže být cílem sama sobě; došli bychom totiž k „falešnému smíření“ se skutečností, tj. zastavili bychom se u pouhého „nazírání“ s falešnou domněnkou, že poznání není třeba uskutečnit. Pravého „smíření“ vědy se skutečností lze dosáhnout jen uplatněním objektivního poznání v praxi: „Pro člověka je věda momentem, na jehož obou koncích je život“ (77). Svoboda člověka nespočívá podle Gercena ani v prosazování osobních vrtochů do vědy, ani v nezájmu o praktický život; pravá svoboda je právě v objektivním poznávání světa a v činnosti založené na tomto poznání. V Gercenově podání se tak spojuje vysoce abstraktní, racionální a objektivní poznání s osobním zaujetím člověka a s jeho praktickou činností. Přes hegelovské myšlenky o jednotě vědomí a bytí, o „rozumu v přírodě a v dějinách“, o ztělesnění ideje atd. proniká Gercen k myšlence o jednotě teorie a praxe, a ta se vyvíjí obdobným směrem jako úvahy mladého Marxe a Engelse.

Gercen je tu ovšem více dialektikem než materialistou. Stopy hegelovského idealismu jsou zde velmi silné, silnější než v Listech o studiu přírody. Přesto však by bylo nesprávné odbýt Gercenovy úvahy tvrzením, že v nich jen špatně opakuje vývody Hegelova objektivního idealismu. Je právě jeho velkou zásluhou, že na rozdíl od ruských hegelovců postřehl vnitřní rozporny Hegelovy filosofie, rozporny mezi revoluční dialektikou a konzervativními závěry jeho systému, mezi dialektikou jako „algebrou revoluce“ a hranicí, kterou Hegel postavil mezi vědu a praxí (Hegel podle Gercena sám upadl „do německé nemoci, spočívající v uznání vědění za konečný cíl světových dějin“ — 89). Odtud dochází Gercen k závěru, že Hegel rozvinul dialektický idealismus natolik, že každý další krok kupředu musí být „krokem do praktické sféry“ (89), musí vést k rozchodu s idealismem a porážce Hegela „jeho vlastní zbraní“.

Tento kritický vztah k Hegelovi i k ruským hegelovcům v teorii vyplývá z Gercenova společenského stanoviska. Proti spekulacím o tom, že „lidstvo dosáhlo *absolutní* formy bytí“ klade praktický politický argument: „Zeptejte se jich, proč při této absolutní formě bytí v Manchesteru a v Birminghamu umírají dělníci hladem...“ (88). Od této praktické otázky je jen krok k teoretickému závěru, že „člověk není povolán jen k logice, ale též k tomu, aby žil ve světě sociálně historickém, mravně svobodném a pozitivně činném“ (83).

K významnému Gercenovu činu v té souvislosti patří i to, že si položil otázku o masovém dosahu vědecké filosofie. Ani zde se revoluční demokrat nezapře v Gercenovi, který poznal, že „děkabristům chyběl na Senátním náměstí lid“. Domnívá se, že zatím není věda (ani masy) na takovém stupni vývoje, aby tohoto cíle mohlo být dosaženo. Přesto však neztrácí se zřetеле úzkou souvislost mezi „*přirozenou* prostotou mas“ a „*rozumovou* prostotou vědy“ (21).

Bylo by ovšem nesprávné stírat podstatné rozdíly mezi Gercenem a marxismem. Gercen, spjatý ideově s revolučním hnutím rolnictva, nemohl ještě dospět k vědecké filosofii. Není obtížné ukázat, jak ještě příliš abstraktně chápal člověka a společenské problémy, jak nedokázal podobit hegelovskou filosofii rozhodující kritice, vytvořit materialistickou dialektiku atd. Bylo by vůbec snadné vymezit, co všechno neudělal. Důležité je však to, že se jeho úvahy ubíraly obdobným směrem, jakým prošli Marx a Engels, a ve vyspělejších poměrech třídního boje proletariátu vybudovali jeho duchovní zbraň — vědeckou teorii, vědeckou filosofii. Na příkladu Gercena — a celé ruské revoluční demokracie — lze názorně dokázat, že marxismus mohl vzniknout jen v nerozlučném sepětí s revolučním hnutím proletariátu a že byl historicky nutným vyvrcholením předchozího vývoje světové kultury. Gercen tomuto vývoji připravoval v Rusku půdu a stal se tak živým potvrzením Leninovy myšlenky, že Rusko se k marxismu protrpělo dlouhým strádáním, velkými obětmi a neustálým hledáním revoluční teorie.

Lubomír Nový

O komunistické morálce. Dnes, kdy již bylo vydáno několik rozsáhlejších prací pojednávajících celkově o otázkách komunistické morálky, musí se každá nová publikace tohoto druhu opírat o práce předchozí a musí je v určitém směru rozvíjet. Ukrajinský autor E. G. Fedorenko si v knize *Kommunističeskaja mravstvennost* (Izd. gos. universiteta, Kijev 1958, 286 str.) klade za cíl analyzovat úlohu komunistické mravnosti při řešení úkolů výstavby komunismu. Svým zaměřením se jeho kniha neliší od řady menších či větších prací, které byly vydány v dřívějších letech, a také její celkové uspořádání je obdobné (1. Marxisticko-leninské pojetí mravnosti, 2. Kategorie a principy komunistické mravnosti, 3. Mravní základy soukromého života a rodiny). Nejvýrazněji se od nich odlišuje především velkým množstvím použitého materiálu a tím, že některé pasáže jsou připůsobeny ukrajinským podmínkám a potřebám.

Převážná část poměrně rozsáhlého úvodu je věnována informativnímu přehledu dřívějších buržoazních etických teorií (buržoazních etických teorií soudobých si autor všimá příležitostně

až v dalších částech knihy). Pomocí tohoto historického přehledu jsou naznačeny některé rysy, problémy a tendence buržoazní etiky (ospravedlňování individualismu a egoismu, problém vztahu mezi zájmy individuálními a společenskými). Autor si také všímá pokrokových rysů etického učení ruských revolučních demokratů. Vedle tohoto historického úvodu však v knize chybí úvod systematický. Čtenáři zůstaly neobjasněny mnohé základní pojmy, s nimiž pracuje vědecká etika, a ze základní etické problematiky mu byl naznačen jen malý úsek. Autor sám pak nedává často užívaným termínům jednoznačný význam (zaměňuje např. termíny „etika“ a „morálka“) a opomíjí některé základní otázky etiky, jako je např. otázka vědeckého kritéria morálky. Teoretický úvod by tedy práci nesporně prospěl.

První část knihy, nazvanou „Marxisticko-leninské pojetí mravnosti“, autor uspořádal podle často užívaného schématu: hovoří nejprve o sociálně-ekonomických a ideologických základech morálky, v dalších kapitolách si pak všímá vztahu mezi morálkou a politikou, právem, uměním, filosofií, vědou a náboženstvím.

V prvních třech kapitolách této části se poprvé setkáváme s třemi základními a nejcennějšími rysy celé Fedorenkovy knihy: se zdůrazněním vlivu ekonomiky, politiky a práva na morálku. Zejména vztah mezi politikou a morálkou sleduje autor při všech dalších příležitostech a ukazuje na velkém množství materiálu, jaký význam pro morální vývoj sovětského lidu měla usnesení ÚV KSSS a společenské přeměny uskutečňované na základě těchto usnesení.

Výkladem o vztahu mezi morálkou a právem doplňuje E. G. Fedorenko svou definici morálky z úvodní části, která rozdíl mezi těmito formami společenského vědomí nepostihla. Upozorňuje tu také na vztah mezi pojmem „pravidla socialistického soužití“ a pojmem „morálka“. Kladně musí být hodnocena i snaha ukázat, že v morálce má velký význam nejen vědomí morálních povinností, ale také vědomí morálních práv.

Kapitola pojednávající o vztahu mezi uměním a morálkou je značně povrchní. Autor se tu převážně omezil na citáty, vypočítal řadu uměleckých děl, aniž však hlouběji ukázal jejich působení na morálku a aniž dospěl k novým závěrům. Soustřeďuje pozornost především na význam umění pro morálku, vcelku však opomíjí význam morálky pro umění.

V souvislosti s výkladem vztahu filosofie a vědy k morálce neměl být opomenut význam marxistické etiky pro komunistickou morálku a význam marxistického učení o společnosti pro marxistickou etiku. Autor sice věnoval mnoho stránek různým etickým teoriím, nikde však souhrnně nevyložil základní principy marxistické etiky jako vědy o morálce.

V celé Fedorenkově knize je mnohokrát nepřímě dokázáno, že v socialistické společnosti náboženství naprosto není pro morálku nutné. Kapitola pojednávající o náboženské morálce však jen nedostatečně vyvrací argument obhajující náboženství tím, že bez víry v boha není síly, před níž by lidé cítili stálou zodpovědnost za své jednání. Autor se neměl omezit jen na tvrzení, že zbožnost sama není s to zabránit člověku v nemravném jednání, ale měl objasnit, v čem spočívá mravní autorita člověka, autorita kolektivu, a měl ukázat sílu veřejného mínění v socialistické a zejména komunistické společnosti. Pak by zajisté neopomenul uvést skutečnost, že jedním z nejzávažnějších důsledků přežívání náboženské morálky je právě narušování veřejného mínění, narušování vnějších faktorů podporujících zachovávání požadavků komunistické morálky.

Velmi správná je Fedorenkova poznámka, že životnost náboženské ideologie je dána spojením s buržoazní morálkou, která se udržuje dlouho i po vítězství revoluce. Bylo by prospěšné, kdyby toto tvrzení bylo rozvinuto a kdyby bylo vysvětleno, jakou úlohu hraje náboženská morálka v nábožanském přesvědčení věřících a v čem spočívá její význam v náboženství.

Druhá hlava Fedorenkovy knihy je uvedena pojednáním o pojmech „povinnost“, „spravedlnost“, „čestnost“, „čest“ a „svědomí“. Tyto pasáže je nutno uvítat, i když autor některé důležité pojmy opomenul (jako např. pojmy „dobro“ a „zlo“) a i když nepostihl celý systém pojmů pomocí nichž je vyjádřeno mravní hodnocení a neuvedl tyto pojmy do vzájemného vztahu.

V pojmu povinnosti vidí E. G. Fedorenko dvě stránky: subjektivní (vědomí a cit povinnosti) a objektivní (společenskou podmíněnost, třídní charakter vědomí a citu povinnosti). Neukázal však, že pojem „povinnost“ je pojem tak abstraktní, že sám o sobě nedává návod k jednání a není ani třídně podmíněn. Společensky, třídně jsou podmíněny jen morálními požadavky, s nimiž je pojem povinnosti spojován (to platí i o jiných abstraktních hodnotících pojmech jako např. „spravedlnost“, „čestnost“). Autor si nevíšimá konfliktů, které vznikají střetnutím různých povinností, a nepodává ani teoretické řešení rozporů mezi povinnostmi kladenými různými morálními systavy. Opět tu chybí výklad o vědeckém řešení problému kritéria morálky, o který by se autor mohl opířt.

Pojem etiky a čestnosti spojuje E. G. Fedorenko s plněním společenských povinností. I když tento vztah je vskutku nejvýznamnější, bylo by třeba povšimnout si i toho, jak jsou tyto

pojmy uplatňovány v osobním životě, ve vztazích mezi jednotlivci. Totéž platí o pojmu spravedlnosti. Je také škoda, že autor v těchto pasážích nevyužil své myšlenky o významu vědomí morálních práv pro komunistickou morálku, a že pojmy „morální právo“, „morální povinnost“, „spravedlnost“ a „čestnost“ neuvedl do vzájemného vztahu, v němž existují při morálním hodnocení.

V pasáži pojednávající o pojmu svědomí autor konstatuje, že základem svědomí jsou mravní povinnosti, že svědomí je vnitřní kontrola plnění povinností, vnitřní sebehodnocení. E. G. Fedorenko vystupuje proti různým chybným názorům o svědomí (mýlí se snad, když tvrdí, že teologové tento pojem odmítají), sám se však spokojuje jen s povrchním výkladem. Nevšimá si, jak a za jakých okolností se odrážejí rozpory mezi jednáním a morálními požadavky ve vědomí člověka, a zcela opomíjí vztah mezi vnitřním sebehodnocením a hodnocením vnějším (veřejným míněním). Je vůbec škoda, že se autor tak vyhýbá problematice morálního posuzování; věnuje jí jen několik příležitostných poznámek, ačkoliv by v rámci jeho knihy bylo třeba podat alespoň krátké souhrnné vysvětlení.

Nejrozsáhlejší kapitola knihy je věnována výkladu principů komunistické morálky. Je příznačné, že autor nepovažuje za nutné ani tento pojem vyložit a uvést do vztahu k pojmu mravních norem a mravních kvalit. Vcelku však lze tuto kapitolu hodnotit jako nejlepší část celé Fedorenkovy práce.

V oddíle pojednávajícím o kolektivismu je správně ukázáno, že kapitalistické výrobní poměry nejen posílují individualismus, ale vytvářejí též podmínky pro rozvoj proletářské solidarity a spolupráce. Dobře jsou tu charakterizovány jednotlivé fáze vývoje kolektivní semknutosti proletariátu i význam třídního boje a proletářské strany v tomto vývoji. Hluběji by měla být propracována pasáž o výchovném vlivu kolektivu, o právech a povinnostech kolektivu vůči jedinci a jedince vůči kolektivu.

Velkou pozornost věnuje autor otázce vztahu mezi zájmy společenskými a osobními. Nejprve čtenáře seznamuje s tím, jak tuto otázku řešili francouzští materialisté, utopičtí socialisté a ruští revoluční demokraté. Poté vysvětluje marxistické učení o prioritě zájmů společenských nad zájmy osobními a ukazuje, že socialismus řeší uvedenou otázku nejen teoreticky, ale především prakticky: vytvořením takové společnosti, v níž jsou základní osobní zájmy pracujícího člověka v souladu se zájmy společenskými. V této souvislosti autor správně přitomíná zásadu osobní hmotné a morální zainteresovanosti. I v socialistické společnosti existují ovšem mezi zájmy osobními a společenskými určité rozpory. Příčiny těchto rozporů vidí Fedorenko v nepochopení významu společenských opatření, v přetížích individualismu a egoismu, v porušování zásady hmotné zainteresovanosti a v nedostatecích plynoucích z daného stavu výrobních sil. Nejvyšším principem jednotlivce je v socialismu princip „vše pro společnost“ a nejvyšším principem společnosti je princip „vše pro individuum“.

Jednou z nejdůležitějších vlastností člověka v socialistické společnosti je nový poměr k práci. E. G. Fedorenko sleduje na historii Sovětského svazu, jak se komunistický vztah k práci utvářel, všimá si výchovného vlivu práce v socialismu a na úspěších sovětského hospodářství ukazuje, jak velký význam má morálka při budování socialismu a komunismu. Na tento výklad logicky navazuje pasáž o socialistické pracovní disciplíně, v níž autor vysvětluje rozdíl mezi uvědomělou komunistickou disciplínou a nucenou disciplínou práce ve vykořisťovatelských společnostech. Poměrně malá pozornost je tu věnována výchovným otázkám, příčinám a formám porušování socialistické pracovní disciplíny. Rovněž by zde bylo třeba vysvětlit, jakými vlastnostmi a návyky je disciplinovanost podmíněna.

S otázkou poměru k práci úzce souvisí i otázka poměru ke společenskému vlastnictví. Autor ukazuje, jak složitá je v tomto směru převýchova pracujících. Vysvětluje, že přežitky v poměru ke společenskému vlastnictví jsou umožněny existencí zbožní výroby a existencí dvou forem vlastnictví (společenského a osobního) v socialismu. Za základní výchovné prostředky považuje státní autoritu, princip hmotné zainteresovanosti, zapojování pracujících do plánování výroby a ovzduší hoppedárnosti a nesmiřitelnosti vůči škůdcům.

Práce pojednávající o komunistické morálce se vesměs omezují jen na otázky vztahu člověka ke společenskému vlastnictví, avšak opomíjejí otázky poměru k vlastnictví soukromému. Ani E. G. Fedorenko si této problematiky nevšimá. A práce jsou to otázky velmi důležité. Komunistická morálka odsuzuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků, které slouží vykořisťování, a považuje soukromý majetek získaný vykořisťováním za majetek neprávem přivlastněný. Osobní vlastnictví získané poctivou prací je však v socialistické společnosti ochraňováno nejen zákony, ale i morálkou. Osobní vlastnictví slouží v socialistické společnosti uspokojování osobních potřeb pracujících. Každý pracující musí mít zajištěno, že bude moci užívat výhod, které mu v tomto směru přináší poctivá práce. Proto má morální ochrana osobního vlastnictví v socialistické společnosti velký společenský význam. Nejen každé nepoctivé obohacování sebe na úkor společnosti, ale také každé nečestné získávání osobního

majetku na úkor jiných jedinců je společensky škodlivé. I těmto otázkám je tedy třeba věnovat pozornost. Práce o komunistické morálce musí samozřejmě zdůraznit společensky nejvýznamnější složky této morálky, avšak nesmí se omezit jen na ně, nýbrž musí usilovat o vysvětlení komunistické morálky jako celku. Při četbě knih o komunistické morálce se také vnučuje otázka, kterou snad bude nejlépe vyslovit v souvislosti s právě recenzovaným oddílem Fedorenkovy knihy: Jedním z nejvýznamnějších rysů komunistické morálky je morální odsouzení jakéhokoliv vykořisťování člověka člověkem. Požadavek boje proti vykořisťování patří mezi nejvýznamnější požadavky komunistické morálky vůbec. Nebylo by vhodné zařadit tento skutečný princip komunistické morálky i mezi morální principy, o nichž se pojednává v knihách? V socialistických zemích je sice vykořisťování člověka člověkem odstraněno, avšak jeho morální odsouzení je stále živé a má velký výchovný význam.

Vratme se však k recenzované knize. Rozsáhlý oddíl pojednávající o vlastenectví a internacionalismu rozčlenil E. G. Fedorenko na čtyři části: nejprve pojednává o vztahu k vlasti, poté hovoří o přátelství mezi národy SSSR, o přátelství mezi národy světové socialistické soustavy a oddíl uzavírá pojednáním o mezinárodní jednotě pracujících všech zemí. Celý tento oddíl je naplněn hojným materiálem. Velmi rozsáhle je dokumentována zejména pasáž o přátelství mezi národy SSSR, v níž autor podává kritiku ukrajinského buržoazního nacionalismu, připomíná pokrokové názory ukrajinských revolučních demokratů a seznamuje čtenáře s velkým množstvím faktů svědčících o přátelství mezi ukrajinským a ruským národem a o obrovském rozvoji Ukrajiny v období socialistického budování. E. G. Fedorenko dále vysvětluje význam a zásady politické, hospodářské a kulturní spolupráce mezi zeměmi socialistického tábora a právem označuje tuto spolupráci za novou formu mezinárodních vztahů. Na závěr svých úvah o internacionalismu pak připomíná velký význam mezinárodní solidarity pracujících celého světa v boji za socialismus, demokracii a mír.

Výklad principů komunistické morálky uzavírá E. G. Fedorenko pojednáním o socialistickém humanismu. Tuto nejvyšší formu humanismu staví do ostrého protikladu k humanismu buržoaznímu. Humanismus je nejen cit úcty k důstojnosti člověka, ale také projev péče o jeho blaho, o jeho všestranný a svobodný rozvoj. V kapitalistické společnosti, kde je hodnota člověka měřena jeho bohatstvím, kde jsou peníze hodnotou vyšší než člověk, kde je pracující pro kapitalistu pouhým prostředkem k dosažení maximálního zisku, kde jsou pro zájmy monopolů obětovány milióny lidí v imperialistických válkách, v této společnosti je hlásání humanismu jen lichoměrné zastírání skutečné nehumánosti.

Socialistický humanismus, který se rodil již v revolučním boji proti kapitalismu, se plně rozvíjí až po likvidaci soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Projevuje se úctou k člověku bez ohledu na jeho majetek, pohlaví, barvu pleti nebo národní příslušnost. Důstojnost člověka je určena jen jeho prací pro společnost. Socialistický humanismus se projevuje ve vztazích vzájemné spolupráce, podpory a pomoci, v péči společnosti o pracovní podmínky, o růst blahobytu, v péči o zdraví, výchovu a zvýšení kulturní úrovně pracujících. V mezinárodních vztazích se projevuje v boji za mír, za zákaz zbraní hromadného ničení, v boji za zákaz pokusů s atomovými zbraněmi, v nezištné pomoci postiženým nebo méně vyvinutým zemím. Skutečný humanismus nevylučuje, nýbrž předpokládá nenávist k nepřátelům vlasti, k podněcovatelům války, k nepřátelům demokracie, svobody a míru.

V úvodu vytkl E. G. Fedorenko pracím o komunistické morálce, že nedostatečně teoreticky osvětlují otázky způsobu a podmínek osobního života a problematiku rodinného soužití. Věnoval proto této problematice třetí hlavu své knihy.

Je zasloužené, že si autor v první části této hlavy všimá nejen vztahů mezi lidmi v soukromém životě, ale i materiálních a kulturních podmínek, v nichž lidé žijí mimo svou výrobní a společenskou činnost a v nichž obnovují svou schopnost účastnit se výroby a společenského dění. Materiální a kulturní podmínky soukromého života lidí opravdu ovlivňují i jejich mravní tvářnost a vzájemné vztahy. Jde však o to, které z těchto podmínek mají vliv na morálku, a jak se tento vliv projevuje. Na tyto otázky však E. G. Fedorenko neodpovídá (kromě jedné výjimky, o níž se brzy zmíníme) a velkou si je ani neklade. Nepojal tedy svůj úkol teoreticky — ačkoliv k tomu sám vyzýval — nýbrž především popisně. Vypočítává jen, čím je podmíněn způsob soukromého života (bytové poměry, výživa, služby obyvateľstvu, lékařská péče, dětské ústavy, kulturní a zábavní zařízení atd.), a zevrubně popisuje opatření komunistické strany a sovětské vlády ke zvýšení životní úrovně pracujících (přitom jde mnohdy do detailů, které nemají vztah k dané problematice). Nezkoumá však, jaký význam pro morálku mají tyto podmínky a tato opatření (v následující kapitole se jen krátce zmiňuje o tom, že bytové poměry a zařízení pro děti mají význam pro pevnost rodiny), a neklade si otázku, jaké tu vznikají výchovné problémy. Povšimnutí by např. zasluhovaly negativní jevy v osobním životě, kterými je někdy provázen rychlý růst životní úrovně, stejně tak jako by zasluhovalo pozornost i působení různých forem zábavy na morálku.

E. G. Fedorenko správně připomíná, že soukromý život nelze oddělovat od života veřejného. Rozdíl spočívá pouze v tom, že morální přestupky týkající se společenského zřízení a vlastnictví poškozují společnost bezprostředně, zatímco morální přestupky v životě osobním škodí společnosti nepřímo.

V pasáži pojednávající o přátelství a soudružství je zdůrazněno, že skutečné přátelství předpokládá shodu společných zájmů a názorů a vzájemnou osobní náklonnost. Autor zde připomíná, že zájmy přátelství nesmí být stavěny nad zájmy strany a politiky. Upozorňuje také na to, že je nutno vést mládež ke správnému pojetí přátelství. Chybné názory na přátelství, stejně jako mravní zásady správných přátelských vztahů, předchází však jen několika všeobecnými poznámkami.

Také otázky štěstí, jejíž řešení je pro morálku velmi důležité, se autor dotkl jen letmo, aniž ukázal omezenost a chybnost dřívějších názorů, škodlivý vliv jejich přezívání v socialistické společnosti, a aniž hlouběji vložil komunistické řešení tohoto problému, s nímž se setkáváme v celých dějinách etiky.

K otázce vztahů mezi jednotlivci přistoupil autor příliš abstraktně, nevyšel ze skutečného života, a proto i morální zásady socialistického soužití podává jen heslovitě, bez vysvětlení a zdůvodnění. Vcelku lze říci, že etickou problematiku vztahů mezi jednotlivci v socialistické společnosti se E. G. Fedorenkovi nepodařilo zvládnout.

Toto hodnocení se ovšem týká především části pojednávající o vztazích mezi lidmi v soukromém životě všeobecně. Druhá část, zaměřená na otázky vztahů mezi mužem a ženou a na problematiku rodinného soužití, je poměrně zdařilejší, i když ani v ní nebylo podáno řešení otázek dosud opomíjených nebo hlubší výklad problematiky, o které již etická literatura běžně pojednává.

Autor zde nejprve krátce charakterizuje buržoazní rodinu, seznamuje čtenáře s názory utopických socialistů a ruských revolučních demokratů a poté přechází k výkladu marxistického řešení vztahů mezi mužem a ženou ve společnosti a v rodině.

Socialismus vytváří předpoklady k novým rodinným vztahům tím, že zrovnoprávňuje ženu ve všech oblastech společenského života. E. G. Fedorenko připomíná velký význam, který má pro formování nových rodinných vztahů zapojení žen do výrobního a společenského života. Správně ukazuje, že význam společenské práce žen nespočívá jen v tom, že se žena stává hospodářsky nezávislou na muži, ale i v tom, že se s mužem sblíží i politicky, duchovně, a v tom, že má mnohem větší možnost výběru partnera.

V dalších pasážích autor sleduje politická a právní opatření, která ovlivnila proces utváření nových rodinných vztahů v SSSR, vysvětluje, v čem spočívá škodlivost teorií „volné lásky“ a odumírání rodiny v socialismu, a připomíná význam šťastného rodinného života pro výrobní a politickou činnost člověka. Dále odlišuje lásku od pouhého pohlavního pudu, zdůrazňuje význam manželské věrnosti pro pevnost rodiny a krátce (vzhledem ke složitosti problematiky až příliš krátce) poukazuje na zásady manželského soužití, které pomáhají manželství upevňovat.

Společenská podstata rodiny tkví ve výchově nového pokolení. Rodinná výchova je součástí celkového procesu mravní výchovy. E. G. Fedorenko správně připomíná, že rodinné rozvraty se nejbolestněji odrážejí na dětech, a správně zdůrazňuje, že mravní povinnosti manželů vůči sobě navzájem vyplývají i z jejich povinnosti vůči dětem. Avšak místo toho, aby tuto problematiku, a případně i otázku povinností dětí vůči rodičům, vložil zevrubněji, odbočuje k několikastránkovému výkladu o rozvoji a přestavbě sovětských škol. Utváření sovětské rodiny charakterizuje E. G. Fedorenko jako proces překonávání rozporů v rodinných vztazích. Tyto rozpory dělí na dva druhy: 1) na rozpory, které jsou způsobeny přežitky minulosti (egoismus, přežitky nacionalistické a náboženské, uzavírání sňatků bez dostatečné vzájemné znalosti atp.), a 2) na rozpory vyvolané přechodnými podmínkami socialistické společnosti (nedostatek bytů, jeslí, školek, družin atp.). Závěrem autor správně připomíná a řadou číslic dokládá rostoucí účast ženy v hospodářském, politickém a kulturním životě.

Nejcennějším rysem Fedorenkovy knihy je to, že je v ní takřka při všech příležitostech sledován a velkým množstvím materiálu dokládán vztah mezi morálkou a politikou. Kdyby byl autor zaměřil svou knihu výlučně tímto směrem, byl by mohl vytvořit práci, která by znamenala pro marxistickou etiku velké obohacení. E. G. Fedorenko však považoval za nutné dotknout se co možná největšího počtu problémů, které pak pochopitelně nemohl hlouběji řešit. Přitom velmi často nedokázal uspořádat problematiku uvnitř kapitol tak, aby byl výklad ucelený a aby jednotlivé pasáže na sebe skutečně — a nikoliv jen slovně — navazovaly. Kromě kladů má tedy kniha i řadu nedostatků, pro které asi u nás nezíská širší okruh čtenářů. Pro pracovníky, kteří se zabývají otázkami komunistické morálky, může však být velmi prospěšná materiálem, který je v ní nashromážděn.